

KALENDARIOMBELI RÉGI MAGYAR DISTICHONOK.

Régi könyveinknek igen tekintélyes részét teszik a kalendáriumok. Csupán a XVII. századból maradt vagy százötven, de irodalomtörténeteinkben mindazáltal igen kevés nyomuk van. Mátray és Toldy óta, kik maguk is nagyobbára csak a könyvészeti adatokat gyűjtötték, úgyszólván senki sem törődött velük. Én ez alkalommal csak irodalmi szempontból akartam tárgyalni őket, de mivelhogy még minden tekintetben annyira kikutatatlanok, nem tehetem, hogy a magyar történettudományra vonatkozó jelentőségükről is ne szóljak egynehány szót.

E szempontból fontossá két dolog teszi őket: a bennük 1618-tól fogva igen gyakran található »Annales« és a kézirati bejegyzések. Az »Annales«, — csak a címe latin, tartalma mindig magyar, — magában foglalja Magyarország történetét a honfoglalás korától kezdve, évről évre haladva, az utolsó esztendőig, itt-ott külföldi vonatkozásokkal is. A mi a rég történetek leírását illeti, annak megbízhatóságához természetesen sok szó fér, de az utolsó esztendők krónikájának hitelessége mellett, úgy hiszem, kézzelfogható bizonyíték az író egykorú és közel szemlélő volta. Minél inkább közeledik ugyanis a maga korához az »Annales« szerzője, annál kisebb helyet hagy az országos fontosságú eseményeknek és annál bővebben szól arról, a mi a maga városát, a maga védőurát érdekli. Ez pedig csak növeli az »Annales« megbízhatóságát és értékét, mert tudjuk, hogy az, a ki bennünket az eseményekről tudósít vagy maga is részt vett bennük, vagy legalább látta őket.

A kézirati bejegyzésekkel azokon az eredetileg üres lapokon találkozunk, melyek a kalendárium naptári részében minden egyes nyomtatott lapot felváltottak. Hazánk művelődéstörténetének kutatójára nézve igen sok becses adatot tárhatnak fel, mert java részük házi ügyekre tartozik. Különösen sok a gazdaságra; olyannyira, hogy arra a kérdésre, vajjon milyen volt a termés hazánkban? 1650-től kezdve csaknem minden esztendőből megnyerjük a választ. Ezeknek a naplóknak, — mert valóban nem tekinthetjük őket egyebeknek, — száma, csupán a XVII. századból, meghaladja a 200-at.

Mindezt elmondtam azért, hogy az érdeklődő figyelmét régi kalendáriomainkra fordítsam, melyek mind máig teljesen feldolgozatlanok; s ezután áttérek tanulmányom tulajdonképeni tárgyára, a régi magyar kalendáriomok irodalmi jelentőségének méltatására.

Ez az irodalmi jelentőség a bennük foglalt distichonokban áll.

De hogy teljességükben megismerjük ezeket a különben is igen érdekes könyveket, hadd lássuk először, mi minden van bennük?

A naptári részt, mely az egésznek gerincze, megelőzi egynehány lap, melyen a nagy tudományú szerző, ki rendesen a csillagászat professzora Krakkóban, az esztendő uralkodó bolygóiról és egyéb csillagászati tudnivalókról közöl egyetmást. A naptári részben, minden hónapnak 2—4 lap jut, az üreseket nem tekintve. Ezen a helyen, minden egyes hónap végén, vannak rendesen a distichonok, tanácsképen az abban a hóban teendőkre. De a kalendáriom java része csak ezután következik: először az ajánlás, mindig a könyvnyomtatótól, soha sem a szerzőtől vagy fordítótól, azután, rendesen új címlappal, a *Prognosticon Astrologicum*, mely sorra veszi a bolygókat s előadja szerepüket az esztendőben. Evvel sem szakad még vége a kalendáriomnak, ott van csaknem mindegyikben egy csomó vers a Napról, a Holdról, a felhőkről és egyebekről, ott vannak tudnivalók az érvágásról, köpölyözésről, ott van az esztendő tavaszának, nyarának, őszének, telének csillagászati ismertetése, ott Lengyelország, Csehország, Németország, Bécsország (Ausztria) és más országok állapotának leírása. Az egészzet berekeszti az *Annales*. Az utolsó lapot rendesen vagy a magyar címer vagy egy érvágási figura, vagy egy postatáblácska foglalja el.

A kalendáriom ezen részei többé-kevésbé állandók, sőt fogalmazás tekintetében is alig egy két eredetiből indulnak ki. Egyik-másik azonban még többel akarja mulattatni az olvasót. Az 1661-iki bécsiben és 1676-iki lőcseiben például valóságos szépirodalmi elbeszélést találunk: ebben egy történetet »Egy falusi emberről a rómaiak előtt«, abban »Trója igaz históriáját«. Mind a kettő meglehetősen hosszú.

Kalendáriomaink között legrégebb a Székely Istváné, mely évszám nélkül való s melyről Szabó Károly bebizonyította, hogy 1538-nál későbbi eredetű nem lehet. E könyv értéke kettős: legrégebb kalendáriomunk és distichonai is a legrégebb magyar nyelvű distichonok.¹ Időrendi sorrendben haladva az 1571-iki bécsi kalendáriom következik utána, (ma csak kézirati másolata van meg), melynek verseit, — deák szabásúak ezek is, — már közzé tette Zádor György a *Tudománytárban* (II. 225). Az 1572-iki bécsi kalendáriom versei ugyanazok, mint az

¹ Ezeket a verseket csak legújabbán ismertette Kanyaró Ferencz az Erdélyi Múzeumban (1899 : 591. l.)

1571-ikéi. Az 1579-iki nagy-szombati kalendárium versei is ismeretesek már.¹ Ellenben az 1581-iki bártfai kalendárium verseit mindmostanáig nem ismertette senki. A könyv címe: *Judicium magyar nyelven*. Bártfa, 1581. Szabó Károly Régi magyar könyvtárában nincs meg. Címét közölte Fraknoi Vilmos a Magyar Könyvszemlében (1878. 265. l.) Versei, melyeket, valamint a többieket is, betű szerint írtam le, íme ezek:

- (Jan.) Ja[nos kiv]an eret vagni kedves [lakodalmat]
Ho fottára vago[t fa müre kello leszen]
- (Febr.) [Kertek] banyaszna szőlők me[tszesnek őrulnek]
[Szanta]ni vegy őkrőt, [irtani rébbe szeres]
- (Márc.) Mes eret az feyeden, szőlők nytásnak őrulnek,
Fonni fővént, vetemény kertbeli kellő leszen.
- (Ápr.) Kőnyebbeicz [hasad]at, kissebbeicz vëredet ackor,
Ültes szép fiatal: rai mehet ebben keres.
- (Máj.) Főrdni, vért venni, magadat gyógyétani kellő,
Sayt, es tegla verés, most io herélni bikát.
- (Jún.) Alma fát olcz mostan, bátor lég' minden utadban,
Retbe kaszály szénát, saytot is ebbe czinály.
- (Júl.) Véredet oltalmazd, orvos el tavozék tölled,
Eckorban vizzel bort elegyeitven igyad.
- (Aug.) Részség mostan távozzék, kérlek erősen:
Ves magot az földbe, tengeren ebbe ne iáry.²
- (Szept.) Ez betegséges feelmes enny győmőlczet,
Kertedben mostan vetnie kellő porait,
- (Okt.) Hogyha sokat terme[t] szőlő [hordokat er]őseicz
[Szanc]z ves, ha ve[tement varnia bőve]n akarz.
- (Nov.) Buzát, foghagymát ves mostan, geztényét ültes
Mibeli io fakat makot is ebbe keres.
- (Dec.) [Jo bor borsos]etek legyen most az te barátod:
[Fonni valo vesz]őt, most io faragni karót.

A []-ben levő részt az 1583-iki bártfai kalendárium (l. Szabó Károly: RMK. I. 201. sz.) szerint pótoltam, melynek versei teljesen megegyeznek ezen kalendáriuméival.

A debreczeni és kolozsvári 1592-iki csizió megőrizte distichonokat is megemlíti Négyesy (idézett művének 30. lapján). Ezeken kívül van még 8 kalendáriumunk a XVI. századból. Az 1573-iki bécsi, az 1582-iki galgóczi, az 1584-iki és 1599-iki nagy-szombati, meg három hely megjelölése nélkül való: egy 1576-ból, kettő 1591-ből nem foglalnak magukban verseket; az 1599-iki debreczeni ellenben ismét megőrzött 6 distichont számukra.

¹ A régi magyar deákos verselők lajstromát többen is összeállították. Legteljesebb a Négyesy Lászlóé (*A mértékes magyar verselés története* 29. l.)

² Ennek a sornak ez a Szűz jegyre írt sor felel meg: *Semen detur agro, dubites intrare carinam*. A szerk.

A kalendáriombeli distichonok, íme ezek :

- (Jan.) Lakyal egyel iambor utanna iol-is alugyal
Ha Vincze fenlik, ismet az pintze telik.
- (Febr.) Vert most bocsáthatz, ha tetszik massal-is halhatz.
Ki fat gyüt ganeioz, nilva hogy esze vagon
- (Márc.) Szants es ves intlek, szőlődet, kertedet irtsad,
Gyomrodát oltalmazd, vizre hayozni sies.
- (Ápr.) Martius ha szaraz, Maiussal nedves Aprilis,
Az esztendőben buza, bor oltso leszen.
- (Máj.) Őrvendgy füveknek, viragoknak, madaraknak
Meny az Banyaban, vaghy eret a hol akarz.
- (Jún.) Sződgy mezet, iuhokat nyiry, almod meg rövidítsed
Telre kaszaly szenat, az Nap-is vissza terült.

Június végével a kalendárium megszakad.

A XVII. századból fenmaradt vagy 150 kalendáriumunk¹ nem oszlik egyenlő részekre a század egyes esztendőiben : van év, melyre öt is jut, de van olyan is, vagy húsz, melyre egy se. Distichonokat azonban csak 16 foglal magában és ezek közül is háromnak a versei régibb distichonok változatlan másolata. Összesen tehát 13 marad Ez a szám sem fog olyan kicsinynek feltűnni előttünk, ha tekintetbe vesszük, hogy a mindeddig ismert XVII. századbéli deákos verselők száma nem több, mint 24.

(Ó és Uj kalendárium, Uifalui Imre által irattatott. Debreczen 1599.) I. Szabó K. RMK. I. 308. sz.

I. Kalendárium. Keresztúr, 1609. Szabó K. RMK.-ában nincs meg. Címét közölte Fraknói Vilmos a Magyar Könyvszemlében (1878. 207. l.) V. ö. Magyar Könyvszemle 1894: 347. l.

Versei januáriustól kezdve júniusig (beleértve e hónapot is) megegyeznek az 1599. évi debreczeni kalendáriuméival.

(Júl.) Ha mast nem mivelsz iővő telben kopog az allad.
Orvost tavoztas, tiszta io bort igyal.

(Aug.) zodastul mastan fus gyümöl
Ebbe keres mezet, de vizet ebbe ne iary.

Augusztus 13-ával a kalendáriumnak vége szakad.

II. Kalendárium. Keresztúr, 1611. L. Szabó Károly RMK. I. 430. sz.

(Jan.) Vigan lakik Bodog Asszony bő penzeuel²
Vigan tarttya ő vendegit io boraua.

(Febr.) Jeget ovaszt Bőit elő ho deli szelekkel.
Az mezőre ganet, horgy Buza termesre.

¹ Ezek közül csak az Akadémia és Nemzeti Múzeum könyvtárában meglévőket dolgoztam föl ez alkalommal.

² E versek Székely István kalendáriumából vannak átvéve s nem distichonok, hanem 4 + 4 + 4 + 1. Szerk.

- (Márc.) Bõit mas ho földbe hintet Tauasz magokat
Szõlõt haitat, fakat oltat, szep gyümölcszeket,
(Ápr.) S. György huaa terem nekunk szep viragokat
Az sok io szenaert az reteket meg tiltat.
(Máj.) Vgarat szánt Pünkõsd hava Buza termesert
Szõlõt kapal nagi munkaua io Bor italert.
(Jún.) Nagy heusegben S. Janos arattia Buzaiat,
Es siet meg kötõzni iol kapalt Szõlõiõt.
(Júl.) Igen kaszal S. Jakab huaa horgas kaszakkal
Nagyon siet czipelni földbe vetesert.
(Aug.) Szenat hordat hazat rakat, Kis asszony huaa
Es iol lakik ert gyümõltsuel õ io kerteben.
(Szept.) Hordot keszit S. Mihali huaa termet szõlõknek
Földbe veti õ buzaiat iõvendõ termesert.
(Okt.) Sok gyümölcszet Mínd szent huaa takargat
Sõtet Telben io keduere kiben fel hordat.
(Nov.) Gyorsalkodik S. Andras huaa sok fat vagni
Es kostolni io borokat sos peczenyere.
(Dec.) Karacson huaa igen szeret kever Diznokat
Az iõuendõ Nyarra be sozza szalonaiokat.

III. Kalendárium. Csepreg, 1626. L. Szabó K. RMK. I. 553. sz.
Hónapvégi distichonai nincsenek; de van egy a könyv legvégén:

Kezdetit es folytat, végét megálgyad Ur Isten
Ez esztendõnec, tarcs békeségben Amen.

IV. Kalendárium. Fejérvár, 1626. L. Szabó K. RMK. I. 555. sz.
Ebben a kalendáriomban distichonok és magyar versek
váltakoznak; e helyen csak a distichonokat közöljük.

- (Jan.) Lakiál egyel iambor utanua iol-is alugyal
Ha Vincze fenlik, hidgyed az pincze telik.
(Aug.) Szep viragokat Sz. György hava teremt,
. . . a szép szûzek effiaknak kedueskednek.
(Nov.) Gyõmber, fûszerszam legyen eteledben,
Jó bort herpencs rea, legy io egessegben.
(Dec.) Jó Suba, bor, melegház az hurut ellen,
Nincs iob orvosság, de az-is Isten utan.

V. Kalendárium, Csepreg, 1630. L. Szabó K. RMK. I. 589. sz.

- (Jan.) Fõrdõgyél gyakran, távoztas vérkiboczáást,
Etiket egyél meletet, bortis igyál keveset
Ely érvágással, de légy sokat aluvo
Valcs eget, és lészesz nátha folyástul üres.
(Febr.) Káposztat, vadhust, réczét, ludat ennye nem jo,
De borsost egyél, bort is utánna vehez.
Purgáltasd magad vég orvosságot utánna,
Vértis boczáttas, tegedet intlec és élsz.

- (Márc.) Az test ez hóban nedves, hideg itten azértan
Innyi nem jó bort, úgy feleséget utál.
Edes étket egyél, borjúhust frissen ehetel,
Köppőld magadat, ért de ne többé vágass.
- (Ápr.) Itt az vérr ujul, megtöbbül, vág eret ottan
Purgáltasd magadat, józanon élyis azért
Válts eget és sétály, lábaidon vért de boczáts
Használnyi fognac, hidgyed e' hoban ezec.
- (Máj.) Légy vigg, egyél, igyál, társoddal borban örömmel,
Förögdgyél, purgály, véredet onczad ezen.
Ely meleg étkekel, de sállás bort igyal itten
Legyen egésséged, Uradat áldgyad ezért.
- (Jún.) Mézes bort, uy sert, meleg étket szinte távoztas.
Er vágovastul od magad ebben igen.
Hideg vizet igyál, salyátát eczettel, olalay
Egyél és étkeidet meg hidegölve vegyed.
- (Júl.) Orvoslást, nag italt, érvágást, förödöt, almot.
Távoztas, sertül od magad uytul igen,
Eczetes étket, káposztát, drága salyátát
Egyél egélséges lészen e' holnap igyen.
- (Aug.) Az Venus Aszszonynac játékját tilttya kis Asszony,
Az borsos étket és gyakor álmot evel
Véredet oltalmazd, meg mértékellyed életed,
El mulic az nyár maydan előled imé:
- (Szept.) Förödés hasznos, érvágás, patika szerszám,
Keczke, vadhust, tejet madarat ebben egyél.
Egyél igyál vigán, jól lakjál borral e' hoban,
Meg értt szőlőkben szinten eleget egyél.
- (Okt.) Récze, madár, tik, lud, galamb, tehénhussal itt élyni
Hasznos, vért vétes, niha mosodgyál azért.
Hasznos répa, retec, szőlő, nem tiltatic alma.
Itt forrott mustot, bortis ihatol ugyan.
- (Nov.) Hideg borral igyál mézes bort, tiszta lég itten,
Ervágást, förödést, hideget innen elűz
Tégy dolgot: borsos, gyömbéres étket ehetel.
Együt mézessel: csac legyen ebbe modod.
- (Decz.) Ely borjuhussal jó szerrel főttel: és uy bort,
Távoztas innyi, melegen igyál italt.
Fejednec erét meg vágasd ebben a hoba,
Eszkendőd végit bo'dogul érjed Amen.

VI. Kalendárium. Bécs, 1639. L. Szabó. K. RMK. I. 688. sz.

(C₂ b).

Primus in aethereo regnat Saturnus Olympo
Jupiter invigilat, posteriore loco.
Ez esztendőben Saturnus regnál az égben,
Jupiter pediglen utanna ül az székben.

A latin eredeti a kalendáriomban is közvetlenül a magyar vers előtt van.

VII. Kalendárium, Bécs, 1641. L. Szabó K. RMK. I. 710. sz.

Közönséges és igen szokot példa beszíd az.
A' tele hás őrdmest akar bujálkodni,
Ritkan bujálkodik a jol nem tartot test. (C₂)

Az szegénynek szabadsága ez,
Hogy ha dörgöltetik kéz, ha ökdöllel veretik imád
Hogy szabad légyen kevés fogakkal onnét megh-térni. (C₅)

Mégh maga sem az Jupiter
Vagy ád esőt vagy nem, minden embereknek teczik. (C₆)

Az összes versek közt talán ez a legrosszabb, de deák szabású voltát mégis bizonyítja a rím nem léte, és az itt-ott felismerhető lüktetés

VIII. Kalendárium. Bécs, 1652. L. Szabó K. RMK. I. 857. sz.

A' télrül.

Tristis hyems montes niveo velamine vestit,
Labentesque aquas indurat aquas et flumina nectit.
Az tél hegyet völgyet houal már bé földöz,
S-folyó vizeketis jeggel őszve kötöz.

IX. Kalendárium. Várad, 1658. Címét közölte Fraknoi Vilmos a Magyar Könyvszemlében (1878. 273. l.)

- (Jan.) Tested jó borral gyomrod vad hussal elegítsd,
Borsos ételt-is egyél, mézes italt is igyál.
- (Febr.) Szankazni derekas most csac a' hóba ne döllyünc,
Fogjac a' lovakat, hozza takarni subat.
- (Márc.) Kertedet és hegyedet meg-nyisd szanacs a Gabonanac
Ebben kapaly idején, s jól terem a' vetemény.
- (Ápr.) Gyomrod tisztitsad kissebtis véredet eckor,
Ültess szép fiatal, hörpents ürmös italt.
- (Máj.) Gyenge meleg feredöt, vér vételec ilnec e' hoban,
Sallyarol borodat szép vigasaggal igyad.
- (Jún.) Kérj eröt Istentől hogy sok jot gyüjts te mezödböl,
Ambar bort-is igyal csac ravaszul ne kaszaly.

X. Kalendárium. Sáros-Patak, 1660. L. Szabó K. RMK. I. 967. sz.

Ebben a kalendáriomban, úgy látszik, voltak distichonok minden hónap végén, azonban nagyobb részük most már nincs meg, részint azért, mert a naptárból egész lapok hiányzanak, részint meg azért, mert a meglévő lapok legalját is, (itt szoktak lenni a versek) nagyobbára elmetszette a könyvkötő. A meglévők így hangzanak:

- (Febr.) Fogj madarat, vidrát, bár rajtam vedd meg az ártát
[Szánkázzál ha lehet, csak hóg a hoba] ne dűlly¹
(Ápr.) Balhás kődmenedet Tóburcz vérd fénre teritsed
(Jún.) Ejte kaszás bátya, tudo én nap számra kaszálisz te
Nálam bort-is igrál czak keveset aludgyal.

XI. A kassai 1662-iki kalendáriomban (l. Magyar Könyvszemle 1878. 274. l.) észrevehető ugyan csaknem mindegyik versben klaszikus mértékű lüktetés, kétségtelenül distichon azonban csak ez:

Martius ha száraz, sok búzát s gabonát hoz,
De ha nedves, az nyár léssen hév és száraz.

XII. Kalendárium. 1675. Hely nélkül. Szabó K. RMK.-ában nincs meg.

- (Jan.) Eltedet hogy uyts, int az esztendő folyása.
Istened úgy kedvel, sok napot így ád evel.
(Febr.) Bacchus ihol közelít, vendéget házadba be szállít,
Az tüzet is szársad, bort Ihas, ez te szavad
(Márc.) Felted egesseged, ne egyed most az hideg étket
Tobzodástol el ály, hogy ne keringjen halál.
(Ápr.) Sz. Györg zöldséggel, mindent meg uyt ezeñel
Szanto vas elesedik az kapa fenyersedik
(Máj.) Flora mezőre hiu, kertben Ceres űzi leányát
Bacchus hasit fakat, hogy csinálhatna karot.
(Jún.) Bę rekedve Kakuk, Arpának nyelte kalasszát
A hideg im mint lel, mert borizű almát evél
(Júl.) Hotsza kaszát, sarlot, villát foghy vesd el az álmot.
Dinnyét eszel? meg lásd, bort igrál hogy ne fazzál.
(Aug.) Jay mely hideg az víz, mennyűnk szőlőbe baratzkert
Nessze kalongyád el dőlt, hord haza, joè szerűd
(Szept.) Szolga készits boronát, sák buzát vess hamar Gállal
Hordo, kádat, mustal, tölts meg Jacche joval.
(Okt.) Jay ki beteg vagyok uy Disznó petsenyét ehetnem,
Forrott mustot adál, kin hasam fájni talál.
(Nov.) Sz. András ihon jó, fát vághy bővön Intze az tűzre
Miklos jeghe fagyot, hogy ha patakra jutott
(Dec.) Az suba jo borral tested melegitse s-Agárral
Az Rókát ugy kergesd, hogy te hátadra vehesd,

XIII. Kalendárium. Kolozsvár, 1679. K. Szabó K. RMK. I. 1233. sz.

- (Jan.) Oh Istē rajtunk könyörűly, hozzánk hamar el-jőj,
Ald-meg ez esztendőt, s' adgy egészséges időt.

¹ E sort, melyből csak az utolsó két szó olvasható, a szerint a pótlás szerint közlöm melyet valaki papirosdarabkára írva, ebbe a Nemzeti Múzeum könyvtárában lévő kalendáriomba tett.

- (Febr.) Véremet meg-tartom, vad hust borsóval kívánok,
Rosz étel a' sok hal, jobb pujka récze galamb.
- (Márc.) Mézes étel, feredő, köppöly, purgatio, jó bor
Hasznosok ez hóban, lud, récze, sárca monyak.
- (Ápr.) Ervágásra való napokat szolgáltat Aprilis,
Sült malaczt várok, s' jó szagú borra vágyok.
- (Máj.) Az haragot le tészem, s' az büzhött halba nem észem,
Vért vétetek feredem, nyúgodalomra mégyek.
- (Jún.) Orvost nem keresek, purgálást hátra halasztok,
Bor, Venus ér-vágás, nincs becsülletbe nállam.
- (Aug.) Tyuk-fiat egressel Szakács ebédemre kiszitcsen,
Sárdi borom hidegen a' kotyogósba légyen.
- (Szept.) Fű szerszámos ételt, jó bort ez hóba kívánok,
Kecske tejet szeretek, gyenge gyümölcsel élek.
- (Okt.) Sültet észem gyakran, szert tészek vadra madarra.
Vy bort nem szeretek, majd feredőbe mégyek.
- (Nov.) Légyen elég gyömbér étkemben, bors, eczet és méz,
Hozzanak ürmös bort, mondolát, s' asszú figét.
- (Dec.) Most eret nem vágatok, borsost ebédemre készítek,
Róka subát szeretek, s' majd meleg ágyba megyek.

Csak azokat a verseket közöltem itt, a melyek egymástól eltérők, (még ezek közt is akad egy-kettő, mely valamelyik régiebbre emlékeztet, a mi arról tesz tanúságot, hogy e versek írói ismerték előzőiket), de ne feledkezzünk meg arról, hogy e verseket, részint ilyen alakban, részint magyar formába átültetve még több kalendáriomunkban vizontlátjuk. Valóságos közhelyekké váltak.

Pedig nagyobb részük igen gyarló, minden tekintetben, de különösen versmérték dolgában: az 1626-iki csepregi és 1660-iki sárospataki kalendárium verseinek kivételével mind jóval mögötte marad többi XVII. századbeli deákos verselőink költeményeinek.

A mi már most a versek eredetét illeti, fordított voltukhoz, azt hiszem, nem férhet kétség. Bizonyítja ezt nemcsak az, hogy kalendáriomainknak egyéb részei is fordítottak, Slovacius, Jacobei, Mileius, Herlicius és más professzorok írásából, hanem a sok latinus kifejezés is, meg ez a többször előkerülő mondat: tengeren ebben (t. i. az illető hónapban) ne járj. Nem igen járt a magyar tengeren más hónapokban sem.

Ki a versek eredeti szerzője? maga a tudós csillagász-e vagy más valaki? Erre a kérdésre válaszolni ez alkalommal nem volt czélom, de még sem akarom említetlenül hagyni azt a keveset sem, a mire rájöhöttem. Heller Ágost akadémiai főkönyvtáros úr szívesége révén ugyanis megkérdezhettem a krakkai egyetemi könyvtárt, vajjon ismeretesek-e Slovacius Péter kalendáriomai? Feleletképen elküldték azt az egy ívnyi töredéket, a mi Slovacius összes kalendáriumaiból fennmaradt. Ez 1583-ból való, alakja, betűi, foglalhatja mind ugyanaz, mint a mi Slovacius-féle kalendáriomainké,

de hónapvégi distichonainak, melyek latin nyelvűek, tartalma eltérő a mi verseinkétől. Ebből azt következtetem, hogy a mi 1581-iki distichonaink valami régibb forrásból erednek s talán már 1580 előtt is közhelyekké váltak kalendáriomainkban.

KÖNIG GYÖRGY.

*

Örömmel közöltük derék ifjú dolgozótársunk cikkét, melyel, eddig kevés figyelemre méltatott kérdésekre sürget feleletet s azoknak az elkallódott kalendáriomoknak, csízióknak a számára kér kíméletet és megbecsülést, a melyekre vonatkozva inntova ötven évvel ezelőtt írta Mátray Gábor, hogy »majd jó idő 's alkalom, midőn a hálás utódok köszönettel fogadják tőlünk ama' néhány régi példányokat, melyeket a' naptárak' közéleti sorsa elől kiragadtunk.« (Új. M. Múz. 1853. 178. l.) — Valóban itt az ideje, hogy több gondot fordítsunk azokra az ártatlan distichonokra és tetrastichonokra, mint eddig tettük s lehetőleg összegyűjtsük a kalendáriomokat és csíziókat, a melyekből a nemzet nagy része, nem sok egyéb mellett századokon keresztül, rendszeres szellemi táplálékát merítette.

Régesrégii időből származnak ezek az időre, hónapokra vonatkozó versek s közös forrásból a kalendáriomok csatornáján szívtárogáltak le minden nép irodalmába. Bährens (Poetae latini minores I. k.) az augustusi korszakból eredetteknek mond közülök egy párt; Riese pedig (Anthol. lat.) az általa 395. sz. a. közlöttekéről azt mondja, hogy »versus ad picturas spectantes Ausonii esse puto.« — Strzygowski, *Kalenderbilder des Chronographen vom Jahre 354* című alapvető értekezésében kimutatja, hogy ezek az utóbbiak a híres szépíró Filocalus által 354-ben valóban ilyen képek mellé alkalmaztattak stb.

Később ezek a versek latinul is átdolgozáson mentek keresztül, azonban a legrégebbi szövegek tárgyai sokszor annyira érintetlenül maradtak, hogy egyes sorok — mikor kivált az újabb szövegét nem ismerjük — szinte a legelső szöveg fordításainak látszanak. Példát idézhetünk erre nézve, legelsőbben azonban ide írjuk azt az újabb szöveget, mely az 1581. évi bártfai Judicium magyarjának látszik megfelelni s megjegyezzük, hogy a debreczeni 1594. évi Judicium szintén ezeket a Bártfán 13 évvel előbb megjelent verseket közli, a deczemberi kivételével, mely hónapra nincs distichona (*Magyar Könyvszemle, 1893. 223. l.*)

DE PROPRIETATIBUS DUODECIM MENSIIUM.

Januarius.

Pocula laeta pius amat et convivia Janus:

Mittatur sanguis: Lactuca, cicercla, serenda

Naturci et semen, vitis vetus ablaqueanda:

Lunaque decrescens bona ligna fabrilia caedit.

Februarius.

Februus ad febres aptus, stomacho nocet aegro,
Cephalicam patefac. Gaudentque propagine vites:
Fac sepes: Statuat oliveta, rosaria sparge:
Consere tunc canabim, lentem, atque trimestria cuncta.

Martius.

Martius humorum genitor, motorque dolorum:
 Morbus apes vexat: *culturam postulat hortus:*
Putandae vites; purgandaque prata: boves tunc
Compara equas maribus subdas, cinerato novellas.

Aprilis.

Aprilis terras aperitque, porosque relaxat;
 Hinc scabies: *ventrem solvas, minuasque cruorem,*
Quaerere apes poteris, in apricis ponere olivam:
 Nascuntur vituli, serae melonesque apiumque.

Maius.

Majus amat medicos et balnea: scindere venas:
 Pinguis ager colitur: operitur vitis et arbor:
 Tunc augentur apes, *vituli castrantur: ovesque*
 Tondentur: *caseus premitur: lateres faciendi.*

Junius.

Foena cadunt Julio: tunc messis ad hordea prima,
 Area triturae reparanda est plana futurae:
 Fucus pelle et Apum castres alvearia, fabae
 Vellantur, *caseus fit, et emplastratio pomis.*

Julius.

Juilus et medicos vitat, retinetque cruorem,
Vinaque miscet aquis, falce resecat, avena:
 Et proscissa prius iteratur terra: serantur
 Cepullae: *vaccas juvat et submittere tauris.*

Augustus.

Augustus prohibet quae Julius: ac Venus *absit*
Et gula: tunc napi, rapi, radixque serantur,
 Si tibi aquae desunt, quaere illas arte modoque:
 Inserere pyra, citrum, tunc pascua flamma perurat.

September.

September fructus maturos carpit, et uvas
 Colligia, et mustum: *morbos gravat et pluvias fert*
 Tunc vitiae satio: *formandaque prata novella,*
 Pisa seras, sisanum, farrago, lupina, papaver.

October.

Vina dat October, volucres fugat, hordea linum,
 Triticeam et palmam sere, et ablaqueanda novella:
 Pomaque conserves, cole praemia, compara avenam.
 Atque alimenta quibus opus est tibi tempore Brumae.

November.

Quaeris habere focos, ignesque, nivose November,
 Prata nova instituis, seris allia, ponis olivam
 Castaneam, et triticum seris: est generatio vina:
 Glans legitur: faber et cedit durantia ligna.

December.

Vultque focum assiduum genialis habere December,
 Tum piger et pernas: sine cura Bacchus amicat:
 Frumenti satio est: lactuca serenda: ridicas
 Et palos facias: corbos quoque condit Echimus.

A négy latin sorból bőven telik két magyar. A felhasznált mondatok dőlt betűvel vannak szedve. Augustusból, Septemberből nagyon kevésre ismerünk rá, Octoberből erőltetés nélkül semmire sem.

Hogy különben a magyar fordítók néha mily szabadon dolgoztak ez eléggé megtetszik abból, hogy Peechy Lukács az 1579. évi nagyszombati kalendáriomban a decemberre szóló magyar verseket februárra nyomatta. Ez azt is mutatja, hogy legalább ezt a két sort se nem Peechy se nem a bártfai, hanem kettőjük előtt más valaki fordította s mindketten attól vették át.

Mivel ismeretes a keresztyén írók ama szokása, hogy a pogány classicusok egyes helyeit átalakítva sajátítják el: talán nem túlságosan merész ama hozzávetésünk, hogy Peechy a maga Januáriusát mely így hangzik:

Eztendőknek, minden időknec kezdetit álgvad
 Christus pasztorunc, kezeid ala futunc
 Ellensegid mesze futamnac, tunya beresec,
 Nyaiad chendeszen nyugadalomra megyen.

ebből travestálta;

Hic Jani mensis sacer est: en aspice ut aris
 Aera micent, sumant ut pia tura Lares.
 Annorum saeclique caput, natalis honorum,
 Purpureus fastis qui numerat proceres.

(Riese 395.)

Úgy látszik, hogy Peechy L. nem is vett többet a latinból, hanem a következő tiz hónapra szóló tetrastichonokat maga írta meg s inkább a gazdaságra tartozó utasításokra fordítja figyelmét, noha az egészségségeket is érinti egy párszor.

Mindkét tárgyat egyesíti Egyedúti Gergely az 1571 évi kalendáriomba írt tetrastichonaiban s a latin eredetihez is inkább ragaszkodik. Nála is mint az 1581-dikiben fel van cserélve február márcziussal s a három első óra szóló két-két sor megegyez amazzal, de némely sorban más a szórend s néhol jobb is. April különbözik. Május egyez. Junius különböző. Julius egyez. Aug. Sept. különb. October Nov. egyez. Deczemberben csak a »jó bor, borsos éték« egyez; különben Egyedúti erre sapphicum verset penderít.

Arra a kérdésre, hogy honnan vette Egyedúti és Peechi az itt közlött latin szövegből ki nem magyarázható többi részét a tetrastichonoknak: Peechyre nézve már említettem, hogy ő nála a tíz óra szóló versek — sőt a februárra való két utóbbi sor is, majdnem eredetiekként hangzanak. Csak ha Egyedúti egyes helyeivel vetjük össze Peechy sorait, akkor gondoljuk, hogy bár elég szabadon írt, mégis lebegett előtte ily bárgyú szerzemény.

Egyedúti Májusra írja:

Immáran az fáknak, pinkest motattia bimboit

Holnapi, mast dalliat, zep philemile gőgi.

Peechy: Gyöngyuirággal hintve rosakcal, kék uiolual

Pinkösd fiuekcel, zöld levelekkel ekes.

Almot is hoznac ki folyo kutac szep ropogással,

Lakial, uigaztal az Philemile szoual.

Ha P. e soraihoz hozzá vesszük az aprilisra írt utolsó sort:

Illyen sétálás gyönyörűségre megyen

ezek a szintén régi német kalendáriombeli sorok jutnak eszünkbe:

Weil die Nachtigall singet wohl,

In Gärten man spatzieren soll.

E. octoberre: Hogi ha bewen termőth szőlőd pinterkednie kellis

Szancz ves, ha is buzat, varnia bewen akarz.

P. augusztusra: Hordot kesecz pinterekcel tiszta boroknac

Hany lepet, szőlőt az seregelek elic.

aprilisra: Sancs vess eleget, dudolással nyomiad ekedet.

Az 1830. évi komáromi kalendárium verselője is mint P. a seregélyekre gondolt:

Érik már a szőlő, a seregék járnak

A nagy szőlős gazdák sok, és jó bort várnak.

A szőlő pásztorok elbújva mustoznak,

Addig a seregék a tőkén dolgoznak.

Az 1599-re szóló es wj kalendárium Uifalui Imre által irattatott s valószínű, hogy a disichonok is tőle valók. Az első sor a közölt latin szöveg első sorával egyeztethető, de pótlás benne az »utanna iol-is alugyal.« Második sora az ismeretes példabeszéd,

mely XVII. századi Cizióban így is fordul elő: De mikoron fénlík a Vintze, akkoron telik — meg a Pintze. Németül:

Um Vinzenzen Sonnenschein,
Füllet die Fässer mit Wein.

Febr. Az első sor első fele a *mittatur sanguis*-nak felel meg: a másik fele aligha pótlás nem, mivel az 1609. évi keresztúri kalendáriomban, mely ugyanezeket a verseket nyomatja le a »ha tetszik massal-is halhatsz« helyett ez olvasható »boiasagtul magad oltalmazd,« a mi az augusztusra szóló: *Venus absit*-nak vagy a Januárra szóló egyik német vers e szavainak fordítása: *meide Venus Spiel*. A második sor Székely Istvánnak erre a februári sorára emlékeztet: Az mezőre ganet horgy Buza termésre; — a Cizio szerint pedig: Favágás, ganéjhordás eszemben vagyon.

Márcz. A »szants es vess« Egyedútinál és Peechynél is megvan, (fentebb idézve), de más folytatással. A második sor a februári latin első sornak erre a kifejezésére czélozhat: stomacho nocet aegro; a »vízre hajozni siess vagy mehetsz« pedig ennek a bakjegyről írott latin félsornak felel meg: intret aquam nauta.

Apr. Ennek változatát lásd az 1662. évi kalendáriomból idézve.

Május. Összevethető Peechy májusával (fent idézve). A második sor pedig a latin májusi sorok elsejével látszik egyezni.

Junius. Egyes kifejezései: apum, castres alvearia — ovesque Tondentur. — előfordulnak, de az egésznek más eredetije lesz. Az »álmód megrövidited«-nek Heltainál: »álmodat elhagyjad« és »álmot haladt« megfelelőjét olvassuk.

Julius. Első sora eredetinek látszik. »Orvost távoztass« Heltainál »doctort igazíts el előled« s »Doctor uram távol állj.«

Aug. Első csonka sora csaknem azonos Heltaival: Az tobzó-dástol gyümölcstől magadat ójad. A második sor »vizet ebbe ne járj« kifejezéséhez hasonló a Skorpio jegyről szóló versből ez: caveas ascendere navem.

Mint már említve volt, az 1609. évi keresztúri kalendárium szerzője Ujfalvi distichonait nyomatta le. A januári versről itélve ugyanazt tette az 1626. évi fejevárié is, melynek azonban febr. marcz. és május-oktoberi versei hiányzanak. Áprilisra írt distichona különbözik, de novemberi és decemberi versei egy sor kivételével Heltaiéval egyeznek. Ujfalviét nyomatta le az 1630. évi debreczeni kalendárium csinálója is, azonban augusztustól kezdve ez is csonka s e miatt nem lehet tudni, hogy a fejeváriának Heltai distichonaival szorosabb rokonságot mutató novemberi s decemberi versei Ujfalvitól származnak-e vagy csak olyan átvétel mint Peechynél a februárra szóló két első sor. *Szerk.*

